PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

# GLOBALLASHUV SHAROITIDA TOLERANTLIK MADANIYATI TUSHUNCHASINING ILMIY NAZARIY TALQINI

**Yusupova Maftuna Ilxomiddin qizi**
Termiz davlat pedagogika instuti pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti magistri
myusupova917@gmail.com

**ANNOTATSIYA**

Mazkur maqolada globallashuv sharoitida tolerantlik madaniyati tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilingan. Tolerantlikning falsafiy, sotsiologik, psixologik va pedagogik mazmun-mohiyati yoritilib, uning zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ochib berilgan. Shuningdek, tolerantlik madaniyatining tarkibiy komponentlari, globallashuv jarayonlarining tolerantlik madaniyatiga ta'siri hamda multikultural jamiyat sharoitida bag‘rikenglikni rivojlantirishning ahamiyati ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot davomida tolerantlik madaniyatining shaxs kamoloti, millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli tahlil qilingan. O‘zbekiston sharoitida tolerantlik madaniyatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari va pedagogik imkoniyatlari yoritilgan.

**Kalit so‘zlar:** globallashuv, tolerantlik, tolerantlik madaniyati, bag‘rikenglik, madaniyatlararo muloqot, multikulturalizm, millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik, ijtimoiy barqarorlik, umuminsoniy qadriyatlar.

**АННОТАЦИЯ**

В данной статье проанализированы научно-теоретические основы понятия культуры толерантности в условиях глобализации. Освещены философские, социологические, психологические и педагогические аспекты толерантности, раскрыта её роль в развитии современного общества. Научно обоснованы структурные компоненты культуры толерантности, влияние процессов глобализации на её развитие и значение формирования толерантности в условиях поликультурного общества. Особое внимание уделено роли культуры толерантности в обеспечении межнационального согласия, религиозной терпимости, социальной стабильности и гармоничного развития личности. Также рассмотрены приоритетные направления и педагогические возможности развития культуры толерантности в условиях Узбекистана.

**Ключевые слова:** глобализация, толерантность, культура толерантности, межкультурный диалог, поликультурность, межнациональное согласие, религиозная терпимость, социальная стабильность, общечеловеческие ценности.

**ABSTRACT**

This article analyzes the scientific and theoretical foundations of the concept of tolerance culture in the context of globalization. The philosophical, sociological, psychological, and pedagogical aspects of tolerance are examined, and its role in the development of modern society is revealed. The structural components of tolerance culture, the impact of globalization processes on its development, and the significance of promoting tolerance in a multicultural society are scientifically substantiated. The study highlights the role of tolerance culture in ensuring interethnic harmony, religious tolerance, social stability, and personal development. Furthermore, the priority directions and pedagogical opportunities for developing tolerance culture in the context of Uzbekistan are discussed.

**Keywords:** globalization, tolerance, culture of tolerance, intercultural dialogue, multiculturalism, interethnic harmony, religious tolerance, social stability, universal values.

**Kirish**

XXI asrda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi insoniyat taraqqiyotining barcha jabhalariga, xususan, ijtimoiy munosabatlar, madaniyatlararo muloqot, ta'lim va tarbiya tizimlariga sezilarli ta'sir ko‘rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, migratsiya jarayonlarining kuchayishi, xalqaro iqtisodiy va madaniy aloqalarning kengayishi turli millat, din va madaniyat vakillarining o‘zaro hamkorligini kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda tolerantlik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tolerantlik insoniyat tarixida azaldan mavjud bo‘lgan axloqiy qadriyatlardan biri hisoblanadi. Biroq globallashuv sharoitida uning mazmuni va mohiyati yanada boyib, nafaqat shaxsiy fazilat, balki jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim omiliga aylanmoqda. Shu sababli tolerantlik madaniyati tushunchasining ilmiy-nazariy asoslarini tadqiq etish dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi.

Tolerantlik tushunchasining nazariy asoslari’’Tolerantlik’’ atamasi lotincha tolerantia so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, "chidamlilik", "bag‘rikenglik", "sabr-toqat" ma'nolarini anglatadi. Ilmiy adabiyotlarda tolerantlik turli nuqtai nazarlardan talqin qilinadi.

Falsafiy jihatdan tolerantlik insonning boshqalarning qarashlari, e'tiqodi, qadriyatlari va hayot tarziga hurmat bilan munosabatda bo‘lishini ifodalaydi. Bu yondashuvda tolerantlik shaxsning ma'naviy yetukligi va demokratik tafakkurining muhim ko‘rsatkichi sifatida qaraladi.

Sotsiologik nuqtai nazardan tolerantlik turli ijtimoiy guruhlar, millatlar va konfessiyalar o‘rtasidagi hamkorlik hamda o‘zaro tushunishni ta'minlovchi ijtimoiy mexanizm hisoblanadi. U jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Psixologik yondashuvda tolerantlik shaxsning boshqa insonlarning xulq-atvori, fikrlari va dunyoqarashini qabul qilishga tayyorligi, hissiy barqarorligi va empatiya qobiliyatining namoyon bo‘lishi sifatida tavsiflanadi. Pedagogik nuqtai nazardan esa tolerantlik yosh avlodni insonparvarlik, millatlararo totuvlik va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashning muhim maqsadi hisoblanadi.

Tolerantlik madaniyati tushunchasining mohiyati tolerantlik madaniyati tolerantlikning oddiy ko‘rinishidan kengroq va murakkabroq tushunchadir. U shaxs va jamiyatning boshqa insonlar, millatlar, dinlar hamda madaniyatlarga nisbatan hurmat, hamjihatlik va hamkorlik tamoyillari asosida shakllangan qadriyatlar tizimini anglatadi.

Tolerantlik madaniyati quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Kognitiv component - Bu komponent turli madaniyatlar, dinlar, millatlar va ularning qadriyatlari haqidagi bilimlarni o‘z ichiga oladi. Insonning dunyo madaniyatlari va sivilizatsiyalari haqida keng bilimga ega bo‘lishi tolerantlik madaniyatining muhim omili hisoblanadi.

Emotsional component - Boshqa insonlarga nisbatan hurmat, xayrixohlik, hamdardlik va empatiya hissining shakllanganligi tolerantlik madaniyatining hissiy asosini tashkil etadi.

Xulq-atvor komponenti - Shaxsning kundalik faoliyatida bag‘rikenglik tamoyillariga amal qilishi, nizolarni tinch yo‘l bilan hal etishi, turli fikr va qarashlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi ushbu komponentning mazmunini tashkil qiladi.

Aksiologik component - Tolerantlik madaniyatining qadriyatli asosini inson huquqlari, erkinlik, tenglik, adolat va demokratiya kabi umuminsoniy qadriyatlar tashkil etadi.

Globallashuv va tolerantlik madaniyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik globallashuv zamonaviy dunyoda madaniyatlararo aloqalarni kengaytirib, tolerantlik madaniyatining rivojlanishi uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bir tomondan, turli xalqlar va madaniyatlarning yaqinlashuvi o‘zaro tushunish va hamkorlikni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan, ayrim hollarda madaniy ziddiyatlar va identifikatsiya muammolarini ham keltirib chiqarishi mumkin.

Globallashuvning tolerantlik madaniyatiga ta'siri quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Madaniyatlararo muloqotning kengayishi;

Xalqaro ta'lim va akademik almashinuvlarning rivojlanishi;
Axborot makonining globallashuvi;
Migratsiya jarayonlarining kuchayishi;
Ko‘p madaniyatli jamiyatlarning shakllanishi;
Inson huquqlariga oid universal qadriyatlarning keng tarqalishi.

Shu bilan birga, globallashuv ayrim salbiy oqibatlarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Xususan, madaniy standartlashuv, etnik va diniy ziddiyatlarning kuchayishi, ksenofobiya va diskriminatsiya holatlari tolerantlik madaniyatini rivojlantirish zaruratini yanada oshiradi.

Tolerantlik madaniyatining ilmiy yondashuvlari gumanistik yondashuv mazkur yondashuv inson qadr-qimmati va erkinligini eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. Tolerantlik insonparvarlik tamoyillarining amaliy ifodasi sifatida qaraladi.

Aksiologik yondashuv - Bu yondashuv tolerantlikni umuminsoniy qadriyat sifatida talqin qiladi. Unda shaxsning qadriyatlar tizimida bag‘rikenglikning tutgan o‘rni tahlil qilinadi.

Kompetensiyaviy yondashuv - Unga ko‘ra, tolerantlik madaniyati zamonaviy insonning muhim ijtimoiy kompetensiyalaridan biri hisoblanadi. Shaxsning samarali kommunikatsiya va hamkorlik qobiliyatlari tolerantlik madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Multikultural yondashuv - Mazkur yondashuv turli madaniyatlarning teng huquqli rivojlanishi va o‘zaro boyishini qo‘llab-quvvatlaydi. Tolerantlik madaniyati ko‘p madaniyatli jamiyatning muhim asosi sifatida baholanadi.

O‘zbekiston sharoitida tolerantlik madaniyatining ahamiyati O‘zbekiston ko‘p millatli va ko‘p konfessiyali davlat sifatida tolerantlik va millatlararo totuvlik tamoyillariga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Respublikada turli millat va elat vakillarining tinch-totuv yashashi, diniy bag‘rikenglik muhitining shakllanishi tolerantlik madaniyatining amaliy namunasidir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy islohotlar, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari ham yosh avlodda tolerantlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta'minlash, madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

Hozirgi davrda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida globallashuv jarayonlari tobora kuchayib bormoqda. Shu bilan birga, mafkuraviy ta’sir o‘tkazish ko‘lami jadal kengaymoqda. Bunday sharoitda har bir xalq o‘z milliy manfaatlarini ta’minlashga, tarixiy negizlaridan uzoqlashib ketmaslik va o‘zgalar ta’siriga tushib qolmaslikka intiladi.

Davlatlar global axborot maydonida o‘z manfaatlarini himoya qilishi, turli axborot xurujlariga qarshi tura olishi esa yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq axborot texnologiyalarining tez rivojlanishi va global axborot makonida milliy chegaralarning o‘z ahamiyatini yo‘qotishi natijasida turli xalqlar hayotiga soya soluvchi, ularning turmushi, madaniyati va an’analariga zarar keltiruvchi omillar ta’siri kuchaymoqda. Ana shunday omillarning salmoqli qismi “ommaviy madaniyat” nomi bilan hayotimizga kirib kelmoqda. O‘z mustaqil fikri, sog‘lom dunyoqarash va mustahkam irodaga ega bo‘lmagan odamlar, ayniqsa, yoshlar turli ma’naviy tahdidlarning ta’siriga bardosh bera olmasligi ko‘rinib qolmoqda. Mana shunday vaziyatda “ommaviy madaniyat” niqobi ostida axloqiy buzuqlik va zo‘ravonlik, individualizm, egosentrizm g‘oyalarini tarqatish, shuning hisobidan boylik orttirish, boshqa xalqlarning necha ming yillik an’ana va qadriyatlari, turmush tarzining ma’naviy negizlariga bepisandlik, ularni qo‘porishga qaratilgan xatarli tahdidlar odamni tashvishga solmay qo‘ymaydi.

Bugungi murakkab globallashuv davrida har bir shaxs axborot ta’siriga uchraydi. Bu axborot oqimlarining ma’lum qismi noqonuniy va ijtimoiy jihatdan salbiy mazmunga egadir. Butun jahon internet axborot tarmog‘i, mobil aloqa tizimi, kompyuter o‘yinlari, video va kino mahsulotlari orqali “ommaviy madaniyat” niqobi ostida milliy manfaatlarimiz, mafkuramiz, ma’naviy axloqiy qarashlarimizga yot zararli g‘oyalarni yoshlar ongiga singdirishga urinishlar kuzatilmoqda. “Ommaviy madaniyat” mahsulotlari yoshlardan chuqur fikr-mulohaza yuritishni talab etmaydi,

aksincha, ularni har xil hayot tashvishi va muammolaridan “xalos” etadi, o‘qishga, bilim olishga emas, balki bir marta beriladigan hayotda “yashab qolishga” chaqiradi.

Mamlakatimiz aholisining asosiy qismini yoshlar tashkil etishini e’tiborga olsak, ularning asl maqsadlari nimaga qaratilgani ravshan bo‘ladi. “Ommaviy madaniyat”ni targ‘ib qilayotgan g‘arazli kuchlarga aslida hech qanday madaniyat va inson ma’naviyati, axloqiy qadriyatlarning keragi yo‘q. Ularning siyosiy maqsadlari mamlakatlarni o‘z izmiga solish, boyliklariga egalik qilish, odamlarning irodasini susaytirish va oxir-oqibatda erkinligidan judo qilishdir.

Amerikalik siyosatshunos Zbignev Bjezinskiy o‘tgan asrning oxiridayoq taraqqiyotga ta’sir etayotgan kuchlar, hodisa va jarayonlar to‘g‘risida to‘xtalib, madaniy ustunlik Amerika global kuch-qudratining muhim jihati sanalishiga e’tiborni qaratadi. Ayrimlar o‘zining estetik qadriyatlari haqida nimalarni o‘ylamasin, Amerika ommaviy madaniyati, ayniqsa, dunyo yoshlarini ohanrabo kabi o‘ziga tortadi. Amerikaning televizion dasturlari va filmlari jahon bozorining qariyb to‘rtdan uch qismini egallagan. Amerikaning ommabop musiqasi ham ustuvor mavqega ega, shuningdek, amerikaliklarning qiziqishlari, ovqatlanishdagi odatlari va hatto kiyinishiga butun dunyoda taqlid qiladilar, deb hisoblaydi. Bu bilan aniq maqsadlar, reja va dasturlar asosida amerikacha madaniyat gegemoniyasi targ‘ib qilinayotganini ta’kidlaydi. Bu tendensiya hozirgi kungacha davom etib kelayotganini kuzatish mumkin.

Aslida, madaniyat inson bunyodkor faoliyatining ichki mazmunini tashkil etadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, inson faoliyatining asosiy mazmuni o‘zini erkin, yaratuvchan ijodkor shaxs sifatida namoyon etish, insoniylik dunyosini yaratish va shu asosda olamni ham insoniylashtirishdan iboratdir. Shunday ekan, iste’molchilik kayfiyatining o‘zagini tashkil etgan “ommaviy madaniyat” haqiqiy madaniyatning mohiyatiga zid va yotdir. U insonning ma’naviy dunyosini buzadigan, xalqni esa olomonga aylantiradigan hodisadir.

“Ommaviy madaniyat” milliy madaniyatlarning kushandasi bo‘lib, u madaniy xilma-xillikni xushlamaydi, uning asl maqsadi – bu olamni bir xil rangda ko‘rish. Ommaviy madaniyat ssenariysining asosiy “muallifi” sanalgan AQSHda madaniyatlar uyg‘unligi orqali millatlar o‘rtasidagi tafovut “devori”ni yiqitish borasida to‘plangan boy tajriba shundan dalolat beradi. Garchi ommaviy madaniyat okean ortida yagona davlat shakllanishida qo‘l kelgan bo‘lsada, bugunga kelib uning G‘arbda yuz berayotgan axloqiy tanazzulning muqaddimasi ekani ham ayonlashdi. So‘nggi bir necha o‘n yilliklar davomida “ommaviy madaniyat” o‘sha jamiyatlarni sun’iy, soxta ideallar bilan chalg‘itibgina qolmay, odamzot uchun muqaddas bo‘lgan tabiiy juftlikni ham inkor etdi, g‘ayriinsoniy axloq va munosabatlarni qonuniylashtirdi va buni, demokratiyaning oliy namunasi deya ko‘z-ko‘z qildi.

Ommaviy madaniyatning shiddat bilan rivojlanishida tijorat qoidalari ham kuchli ta’sir o‘tkazmoqda. Har qanday zamon va makonda barcha narsalardan foyda ko‘rishga tayyor dastyorlar topilishi uzoqni ko‘zlab zimdan ish ko‘ruvchi ommaviy madaniyatchilarning mushkulini oson qiladi, ishini jadallashtiradi. Bunday mol-dunyoga sig‘inuvchi dastyorlar faqat bugunni, yana ham aniqrog‘i hozirni ko‘radi va tan oladi.

Shuning uchun, o‘sib kelayotgan avlodni milliy va umumbashariy qadriyatlarga, asl madaniyat durdonalariga hurmat ruhida tarbiyalash, ularda ommaviy madaniyatga xos ayrim ko‘rinishlarga tanqidiy munosabatni, aksilmadaniyatga, turli buzg‘unchi g‘oyalar va axborotlarga nisbatan g‘oyaviy immunitetni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasida zamonaviy kadrlar tayyorlash bilan bog‘liq ma’naviy-ma’rifiy, ta’lim-tarbiya ishlari ham mamlakatimizda bu yo‘nalishda olib borilayotgan tizimli jarayonlarda munosib o‘ringa ega bo‘lishida har birimiz, professor-o‘qituvchilardan boshlab – talabalargacha, o‘z hissalarini qo‘shib bora oladi, deb ishonamiz.

**Xulosa**

Globallashuv sharoitida tolerantlik madaniyati jamiyat barqarorligi, ijtimoiy hamjihatlik va barqaror taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi. Tolerantlik madaniyati shaxsning boshqa insonlar, millatlar va madaniyatlarga nisbatan hurmat, hamkorlik va o‘zaro tushunish tamoyillari asosida shakllangan qadriyatlar tizimini ifodalaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, tolerantlik madaniyati kognitiv, emotsional, aksiologik va xulq-atvor komponentlarining o‘zaro integratsiyasi natijasida shakllanadi. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi ushbu madaniyatni rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda.

Shu bois ta'lim tizimi, oila va jamiyatning barcha institutlari faoliyatida tolerantlik madaniyatini rivojlantirish, yoshlarni millatlararo totuvlik va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Tolerantlik madaniyatining yuksalishi nafaqat alohida shaxsning ma'naviy kamoloti, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi va global hamkorlikning mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. UNESCO. Declaration of Principles on Tolerance. Paris, 1995.
2. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. New York: Continuum Publishing, 1970.
3. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
4. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
5. Rawls J. Political Liberalism. New York: Columbia University Press, 1993.
6. Kymlicka W. Multicultural Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 1995.
7. Sen A. Identity and Violence: The Illusion of Destiny. New York: W.W. Norton & Company, 2006.
8. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents. New York: W.W. Norton & Company, 2002.
9. Giddens A. The Consequences of Modernity. Stanford: Stanford University Press, 1990.
10. Martell L. The Sociology of Globalization. Cambridge: Polity Press, 2010.
11. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023.
12. Universal Declaration of Human Rights. United Nations, 1948.
13. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations, 2015.
14. Egamberdiyev N., Qurbonov Sh. Pedagogik tadqiqot metodologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining millatlararo munosabatlar va diniy bag‘rikenglikni mustahkamlashga oid farmon va qarorlari. Toshkent, amaldagi nashrlar.